

Ана М. МУМОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ПРАВОСЛАВНА ДУХОВНОСТ КАО ЕТИЧКА ОСНОВА ПУТОПИСА АЛЕКСАНДРА ДЕСПОТОВИЋА (Путопис *Векови израсли из корена* и симбол Светопоље)**

Айсѝракѝ: На примеру путописне прозе *Векови израсли из корена* Александра Деспотовића, одређујемо место православне духовности као врхунске вредности његове поезије. У том смислу, у раду смо дали неке дефиниције молитве, којој се песник и путописац увек и изнова враћао. Сав предат молитвама, Деспотовић у Хиландару препознаје најдубљи смисао своје поезије. Компонујући хиландарске записе темељно и ослањајући се на уметнике и научнике, то сазнање ће више пута потврдити. Пут на Свету Гору је за песника био излазак из простора и времена које нема „лепоту духовности“ или пут за животом са Косова Светопоља. Он путује са молитвеником у руци, потом и сам пише *Мали ѝправославни ѝојмовник*.

Кључне речи: Александар Деспотовић, путопис, Хиландар, поезија, православна духовност, молитва, Светопоље.

*Нећу вам рећи колико сам дуго боравао
са ѝим лобањама немањѝких монаха, са ѝом духовношћу.
Знам да сам са ѝима од свој рођења.*

Александар Деспотовић

Присѝуй. – Искрпно анализирајући место православне духовности као врхунске вредности Деспотовићеве поезије, изнова смо утврдили две истине: (1) да би се естетички предмет критички и суштински осветлио, нужно је прочитати све што је писац написао и (2) када се то учини, схвати се колико је одабрана тема примарна за разумевање и вредновање песниковог дела. Обе истине обелоданиле су путописна књига *Векови израсли из корена* (2000) (као израз песниковог стваралачког духа) и *Мали ѝправославни ѝојмовник* (2001) (као израз аналитичког или практичног чина) или два нова облика стваралачког духа што *бацају бочно свеѝло* и следе трагове и суштину овог верника поезије. Према дефиницији, молитва је „лирски жанр средњовековне књижевности религиозног садржаја у којем се субјект обраћа божанском бићу“ и „користи импровизацију као песничко средство, посебно када је

* Виши научни сарадник, ORCID 0000-0002-6974-8960, djordj_ana@yahoo.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-136/2025-03 од 27. 1. 2025. године.

И већ тада путописац први пут аутокритички вреднује триптих о Косову Светопољу. Полазна духовна и прагматична је путопишчева мисао (која се доживљава као симбиоза *срца и умних снага у чврстој вери*) да се никада не сме изгубити „нада у српску духовност“ (Деспотовић 2000: 13), да се треба предати „осмовековној ликовитој светковини и светлости нашој“ (Исто: 5) и бити у „сталној молитви чистог срца – да нам српски род и народ не би постао безимен и нем“ (Исто: 6). Аутопоетички исказ очито има функцију критичког суда и показује колико је одабрана тема суштинска за вредновање пишчевог опуса и означавања средишњих песничких, естетички и културолошких идеја и домета.

Чак и у *Л'аурори*, у старости, када су га сустигле године, певајући лабудову поему о љубави, почев од уводне идеје: *Сав њај малени свей / Наше њрошлости / Уви-ре / У овај нови с нама / јачи и слађи / од свих* и док хода *Од њесме и крви / Од њесме и њује* (2005: 5), Деспотовић учестало посеже за хришћанским темама и мотивима и лексиком која афирмише православну духовност као културно наслеђе вредности његовог живота и бића.

У првом делу поеме посебно налазимо стихове који припадају поетици и духу **молићве**: *Небо су наше молићве и њсалмојоји наши* (2005: 7). Или: *Не рањавај / Ни Свейи Храм Свейој Саве / Који усамљен Госњодњу молићву изјовара / Уместо верника* (2005: 23); љубав (је) оно *Шњо Госњод* нам дарује (2005: 8); јесмо и будимо *У хоровима / Са Анјелима небсеки* (подвукла А. М.); *Засњанимо / У њиштини* (2005: 16).

Песникова молитва нас враћа на мисли архимандрита Рафаила Карелина, који питањима и одговорима објашњава њен смисао. Испод црте за сабирање, по духовнику, налазимо осам суштина молитве као форме:

- Молитва је најмоћнији покретач духовног живота.
- Молитва је удео човека који не може да одузме никаква спољашња сила.
- Молитва је увек са нама – не само у овом земаљском, пролазном животу, него и у будућем, вечном.
- Молитва даје човековом уму некакву духовну способност – умеће да осети и препозна поузданост истине.
- Молитва – бесцена ризница која је увек уз нас; нико је не може ни украсти ни отети.
- Молитва не познаје растојање.
- Молитва је бој, молитва је победа!
- Молитва – духовни хлеб којим се хранимо и којим хранимо друге. Овај благословени хлеб се никада неће потрошити (Карелин 2024: 22–25).

Када се сагледа суштина Деспотовићеве поезије и путописа, јасно се увиђају готово сви наведени елементи молитве из духовничког регистра.

Слична је и целина из мозаика поеме у којој се у певању о љубави сабирају битне теме, идеје и слике из света завештаних у триптиху о Косову као Светопољу, *Аманетњима оца Јована* и путопису *Векови израсли из корена* што се иначе разумеју као атомско језгро песничког света:

Као небески Арханђели йонављају
 Госйодњу молийву и Рагујсја⁵
 Које смо йсалмојојањем изйоварала
 Уз звон звона дмийройољске Соколице
 И храма Свейої Саве
 Коїа више нема
 А коїа сйалише неумни
 Сишли са йланина (2005: 22).

ПУТ У ХИЛАНДАР КАО СВЕТИЛИШТЕ И НОВИ УСЛОВ И УЗРОК МОЛИТВЕ

Сада можемо да се вратимо на путопис, из кога се јасно види и живи дух Деспотовићев и разуме како Хиландар као светилиште постаје *услов и узрок* његовог учења молитве без престанка и објашњава како изнова улази у најдубљи смисао српских векова и корене духовности заслугом оца и сина засађене у Немањинској лаври. Сав предат молитвама, он изнова препознаје најдубљи смисао своје поезије, и то ће, компонујући хиландарске записе темељно и ослањајући се на уметнике и научнике, поново, како је више пута акцентовао, препознати и потврдити. У путопису налазимо исказ да је Свети Сава стигао у Свету Гору да би „пребивао у манастиру, *молийви* (курзив А. М.), посту, послушности и самоћи“ (Деспотовић 2000: 7). Што се песника тиче, у триптиху о Светопољу он такође пребива у *молийви* и свим средишњим вредностима православне духовности и то потврђује чињеница да му се оно у Хиландару пројављује више пута као основно сазнање и осећање. Хиландар као „Цвет Божји“, највећа лавра и „завичај за којим се непрестано чезне“ потврђује да „смо били и да јесмо“ (Деспотовић 2000: 7). Као „узвишеност ка небу, наше говорење о постојању“ (Исто: 9), он условљава да се песник још једном увери и утврди у хришћанско опредељење и биће.

Већ други фрагмент путописа (који слика осећања и размишљања пред путовање) именован је виртуозно као „(Жеља за) повратак духовности“ и илуструје силнице духа и смисла песниковог, разлучује исконске вредности од идеолошког друштва које се распада после пола века трајања:

„Данима са нестрпљењем очекујемо да се нађемо, поклонимо се и вратимо у нашу *духовносй* (курзив А. М.), где се свакодневно живи у непрестаној литургији, да се сусретнемо са вековима који ниште не говоре а много казују“. [...]

Наш пут у Хиландар није никакав излет, већ жеља за повратак *духовносйи нашој* (курзив А. М.) да после душегубних педесет година Содоме и Гоморе осетимо мир божанствености. [...] Свакодневно, до дубоко у ноћ, враћам се, не тако давној, средњовековној књижевности, тој бесмртној написаној историји“ (Деспотовић 2000: 9).

Уочи путовања⁶, као молитву он чита песму „Растко“ Војислава Илића Млађег и опија се звучном мистичном сликом стихова: *Ко удара шако йозно у дубине ноћној*

5 Идеју *Рагујсја* песник варира више пута и она се налази као један од централних појмова или као Молитвеник наших молитава у свим песниковим збиркама.

6 Деспотовић је путовао у Хиландар са Братством „Светог Димитрија“ из Косовске Митровице 16. октобра 1998. године.

мира / на кайији зајвореној свейојорској манасијира. Такође, као вечерњу молитву чита стихове из последњег дела триптиха, збирке *Зашио Свейојоме крије своје око*, и укрштањем времена духовности и простора културе са историјом открива како је наслутио ходочашће и како је у националном светилишту досегао до дубина вредности православне духовности:

Земљо славјанска
Ходочашће моје – Расјикове сјоје
свейојорском љичешију
(Деспотовић 2000: 10).⁷

За тумачење и разумевање триптиха о Косову Светопољу битна је и клима духа и породичног окружења које илуструју речи песниковог брата као здравица, благослов и испраћај на ходочашће. И у њима се укрштају духовне и историјске силе као две врсте осећања и искуства што су обликовале песников творачки карактер и темперамент:

„Не заборави да запалиш свеће за покој душе наших родитеља, за наше претке, косовске јунаке, Солунце, за свете новомученике косовске, за оне што им у јамама неопеване душе побацише, поубијаше широм земље. И за све што животе дадоше за слободу.

Упали свеће и за здравље живих, и за нас и за оне који су у расејању изгнани, који се налазе у недоумици између истока и запада. Помоли се у тој нашој лаври српској да не буде поновних прогањања нас, Срба, са наших огњишта и згаришта.“
(Деспотовић 2000: 10).⁸

Брат, дакле, поручује све по реду и како ваља и треба, као да разлистава мотиве, теме и дилеме Деспотовићеве поезије управо онако како их је писао а ми тумачили.

Пут на Свету Гору је за песника био излазак из простора и времена које нема „лепоту духовности“ или пут „за животом, молићвом као нашој вредности – свейо-сављу“ (курзив А. М.) (Деспотовић 2000: 14). Он путује са молитвеником у руци, потом пише *Мали љравославни љојмовник* и чита молитву за пут: „Господе Исусе Христе, боже наш који си пут, истина и живот, смилуј се на мене грешнога и буди Сапутник мени и њима“ (Исто: 15). Позива на речи игуманије Макарије Соколичке, која критички умно пише о триптиху о Светопољу. Индикативна је њена мисао: Идете „тамо где вас векови расађени између корица очекују. [...] Тамо где та светиња не познаје мрачне слабости“ (Деспотовић 2000: 14). У бити, у њеном исказу садржане су једнако све Деспотовићеве поетске и путописне мисли, слике и идеје и сва животна искушења кроз које вреднује православну духовност.

Клима духа, осећања и искушења враћају путописца на пламтеће језгро поезије. Песник призива стихове књиге *Аманејии оца Јована: Ја, Раб Твој Госјоди*,

7 Реч је о првој песми другог циклуса „Молитва друга – за вечерње“ посвећене Благодарној Соколицы, Растковим стопама и светогорском причешћу.

8 Књига је нажалост технички и правописно алкаво урађена, па смо принуђени да цитате правописно и структурно дотерујемо као би се схватила суштина.

син њокорни оца Јована, сѣојим њред Олѣаром и њојем ХЕРУВИМА ПЈЕСН (2000: 15).⁹ Дакле, целокупна поезија са мотивима, тематиком и проблематиком православне духовности разуме се, како показују већ четири путописна записа на путу ка Хиландару – тој крвној слици, небеској слави и дверима српског духа и духовности – као исповест пред Свевишњим. У исповести и девствености суштинска је њена вредност. Онако како пише тако Деспотовић и путује и на путу, позивајући се и на Ж. Марковића, који и крвну слику и истину српског народа види у Хиландару, записује:

„Хитамо ка овим небеским Дверима где нас очекује Пресвета Богородица са Христом у наручју. Испред које осам векова светлуца кандило за спас српскога народа. Хоћемо да све то обгрлимо, упијемо у себе те свете Двери, које су нам до овог трена биле недохватљиве“ (Деспотовић 2000: 28).

У Хиландару као небеском дому историје и духовности усађене у српским душама он се поново спаја са својом поезијом и слутњама. Исповедни и критички су исписани редови:

„Дошли смо од *Свеѣойоља* нашем семену, дошли у ову свету славу – овом манастиру – да му дарујемо *јуѣри свеѣойољска*. Смоницу ову да му дарујемо. [...]

Преко планина и мора – бродећи на крилима *свеѣойољских ѣѣица*, да у себи *молиѣву* господњу, пред Њим изговоримо. [...]

Од *Свеѣойоља*, као у сваку другу свету земљу Немањѣнку. Што нам Немањѣни оставише у причест за *Завей*, као *Аманей*. Дошли да нам *духовносѣй* поврати. *Духовносѣй* коју заборависмо ових педесет година. [...] Да *молиѣву* господњу повратимо – не заборавимо. Дошли са *свеѣойољске црнице* (курзив А. М.) коју неумни Агарјани зоре јој посекоше сабама“ (Деспотовић 2000: 31 и 32).

Подвучени појмови из путописа су средишњи Деспотовићеви песнички симболи и идеје које је завештао. У њима је језгро поетичке мисли и православне духовности. Међу њима је и самопрекор или тиха клетва о забору духовности и она се чита заправо као критички осврт на ране песме Деспотовићеве.¹⁰

Позивајући стихове из *Аманейѣ оца Јована*, Деспотовић путописом потврђује поезију, објашњава *сѣрукиѣу* молитви у *Свеѣойољу* и уопште молитву као богословски чин и њене делове. Дошли смо, усклично казује, да на молитве не закаснимо:

9 Сличан исповедни дух и тон који именују лирски субјект исписан је три деценије раније на корицама збирке *Привремено мрѣав* (1973) као најдубља песничка слутња или предсказање: *Ја син десѣойѣа Ђурђа / Дођох у свој вилајѣт / манасѣир снова*.

10 Мислимо на збирке *Жубор живоѣа* (1969) и *Зелена јуѣри* (1977). Прва збирка је у знаку „младалачких романтичарских усхита“ (Јефтимјевић Михајловић 2012: 116). У другој је певао о грађанском рату као револуцији и битним одликама идеолошког друштва у Југославији. Илустрације ради наводимо поеме *Девеојница са Тјенѣиѣиѣѣа* и поему *Сѣрелиѣиѣѣа револуције* посвећене Мухарему Бектешију, циклус *Козаро на уснама засађена ѣѣи ѣролеђна јуѣри*. Било је то време када је певао: *Сѣѣазе су ове рођене у зајрљају реке и човека, уз музику чекиѣа и сѣруѣа или као рударско сређно и руменило излазеће сунца*. Тај део Деспотовићевог певања не познаје православну духовност и заслужује посебан критички осврт.

У аманетју оца мој
 раздијан њијицама леј
 невина киша завичаја
 изјањана
 на црници косији – несакрањене
 и јрумен камен за заклетију

(Деспотовић 2012: 90).¹¹

И солунско гробље српских новомученика из Великог рата и витезова са Кајмакчалане повод је да путописац, у духу православних хришћанских вредности и опредељења и жртве, промишља њихову библијску голготу. „Костурница – од монашких лобања – прави је православни молитвеник“ (Деспотовић 2000: 33) – сажеће у велику мисао своја осећања већ на Зејтинлику.¹² Аргументоваће их, понирући шест векова у прошлост, мислима великог и креативног хагиографа монаха Теодосија Хиландарца, који је писао о Светом Симеону што је *Од њелесних лејојија / Као од сна ѡдобејавиши* стигао у Хиландар.

И сусрет са лобањама хиландарских монаха повод је Деспотовићу да упути на најдубљи смисао треће збирке *Привремено мрјав* (1973). Њен циклус „Глас лобања“ чини деветнаест целина и, осим прве по којој носи име, све остале су без наслова. Циклус као такав несумњиво представља први креативни *увод* у средиште триптиха о Светопољу. Путописац песник пише како је разгледао лобање монаха као „чуваре вековне“ и крај сваке се „задржавао“ и „у тој жељи присетих се своје књиге [...] и помислих: Нисам ли ја са овим лобањама био већ у разговору? Нисам ли их у својој књизи већ описао – те лобање. Које поред молитве у њима, садрже и по неку судбоносну тајну. [...] Са захвалношћу сам их разгледао. У једном тренутку, као да сам наишао на лобању на којој је била исписана песма из књиге *Привремено мрјав*, дуго сам стајао поред ње и речи су саме излазиле из мене

У мојој лобањи сјанује извор дечаштјива
 Хиландарска молиштва
 И суза Немањића
 У мојој лобањи њевају јробља изјубљених слова
 са мој јрозора
 У мојој лобањи цвили земља од ѡлесни....“ (2000: 34)¹³

Лобање монаха у песнику призивају идеје о смерности и смерности на литургији, о господњој узвишености, о небеском животу истине, о науци српске историје, о послушности, о девствености и сиромаштву. Мора да је песник ту чуо и древну

11 Стихови су из осме песме циклуса „По аманету оца Јована“, који је у изабраним песмама објављен под библијским мотом: „Јер ја од себе не говорих, него отац који ме посла. Он ми даде заповјест шта ћу казивати и шта ћу говорити“ (Јеванђеље по Јовану, глава 12, стих 41). Мото, дакле, утемељује песников свет у православној духовности.

12 Кајмакчалан (као врх у небесима на којем нико није ратовао као Срби) именоваће допуњујући збирку *Привремено мрјав* (2006) песмом *Србија* стиховима: *Волео сам ѡе без левој ока / и десној ува / даровани Кајмакчалану / волео сам ѡе са сеченом нојом до кокова / и руком до лакшјова.*

13 Структура стиха у првом издању збирке *Привремено мрјав* (Јединство, Приштина, 1973, стр. 12) је нешто другачија. Исти је случај и са другим издањем (Хвосно, К. Митровица, 2006).

причу да су кости монаха (којима су манастир и молитва највећа истина) који су се посветили остале жуте и светле, а оних који, свему упркос, то нису успели постале су тамне и трулежне. Било како било, у путопису налазимо аутопоетичке коментаре без којих се не може разумети средишња фаза као круна певања и мишљења света и човека прожетог православном духовношћу, господњом узвишеношћу и инспирацијом што надахњује. Овај дирљив приказ завршава се уметниковим побожним исказом: „Срећан што сам поново разговарао са мојим ‘Лобањама’, одлазим у собу да бих се припремио за вечерње“ (Деспотовић 2000: 37).¹⁴

Путопис је, дакле, показали смо, основа за разумевање Деспотовићевог схватања молитве. Оно је продубљено боравком у Хиландару као светилишту, допуњено новим читањем и катарзичним осећањем да „појење православља и светосавља“ молитве одлази до небеса и омогућују вернику да разуме „Књигу постања“. Схватио је смисао молитве као тежњу да се смирењем и стрпљењем стиже до врлине и живи по божанском праву. Усвојио је побожност монаха као своју особину коју посматра „сведиоће око Божје“ (Деспотовић 2000: 51), док се осећа као да стоји „на престолу духовности и мира“ или да се налази у центру главног српског „духовног средишта“ (В. Ђоровић).

У Немањинској лаври путописац песник је кроз појење молитве разумео јединство Свете Горе и манастира на Косову и Метохији или његовог Светопоља. То сазнање казује новооткривени аксиом: „Овде сазнајемо да је Стара Србија од Жиче до Мораче Друга Света Гора“ (Деспотовић 2000: 42).¹⁵ Молитва га је уверила да је дужност хришћана да „светли другима“, чиме практично усваја Христово јеванђеље казано речима: „Ви сте светлост свету“.

У заносу у молитви ноћних бдења и певања као уз умотворине мира, путописац доживљава преображај и откровење. Илустративан је део записа у светлу слике Хиландара као непрестане молитве, јер директно рекапитулира и ревалоризује песникове теме и домете у поезији и православној духовности:

„Очекујем звон са клепала, чије одзвањање допире, продире, чини ми се, до Тврдоша, Лепаве, Фрушкогорских манастира, преко Малене Бањске. Допире до Жиче, Раванице, Студенице, Милешева, и Соколице, До Пећке Патријаршије ... Можда сада и Мати Макарија, игуманија са сестрама Соколичког манастира одлази на поноћницу. [...] Чујем кораке оца Пајсија како са братијом у Прохоричињском хитају у манастир. И мати Игуманију из Грачанице видим како ужурбаном хита до цркве Грачанице. Оца Николаја у Црној Ријеци видим како хита манастиру. Чудо једно од хиландарског звона и клепала. Сви игумани српских манастира са својим монасима у исто време одлазе на поноћницу. Ни једна земља нема толико духовног блага, толико средњовековних манастира као ова наша Србија са Старом Србијом“ (Деспотовић 2000: 55).

14 Инспирацију илуструје исказом монаха са Дњепра, пореклом Србина, који је у Хиландару умро и казао: „То је корен српства“ (Деспотовић 2000: 35).

15 На другом месту записује: „Упоредљујем како су сличне ове две Свете Горе. Једна коју окружује са три стране Егеј, са четврте Атос. Друга, која је у окружењу планина Копаоник, Проклетије, Шара. Где су векови Атонске Горе и Старе Србије израсли духовно између корица. Укореењени“. (Деспотовић 2000: 48).

Он је сталожен, све се кристалисало у вишедневном бивању са монасима, у Хиландару је постао племенит, радостан, достојанствен у својој духовности. Мисао је постала чиста, јер живи у миру и молитви као у „свечаности српског заветовања“ (Исто: 89), што га одводи ка истини и хришћанској молитви.

ЛИКОВИ СВЕТИТЕЉА У АУРИ СВЕТОГА САВЕ И СИМЕОНА МИРОТОЧИВОГ

Православна духовност Деспотовићева, онако како небески зрачи из путописа и односа према Светом Сави, није књишка. Она носи више слојева значења и постаје егзистенцијална. У молитвама и на бдењима напаја се „те духовности и византијског појења“ (Исто: 61). Првог српског „умотворца и књижевника“ (Исто: 56) види не само као славног претка и духовника већ и као земљака који је ходио Светопољем на путу до Свете Горе. Поистовећивање и сједињавање са највећим српским светитељем у уметничкој или путописној пројекцији и слици је присно, снажно и искрено онолико колико молитва то јесте сама по себи, и то илуструје немирни дух ствараоца:

„Тражим погледом стопе Расткове које су Светопољем пролазиле, стопе и њега који остави овоземаљско властодрштво и небесима се предаде пуних осам векова. [...] Да пред њим клекнем и замолим, истом химном, да браћу ‘ововековну измири и сложи их између корица’“ (Деспотовић 2000: 57).

У путопису налазимо прави уметнички портрет Светог Саве као каквог историјског јунака у историјском роману. Драматичан је и узбудљив „сусрет“ испред крстионице:

„Осетих додир руку. Чујем: ‘Напокон си дошао’! Стајао сам нем и загладан у она два чемпреса испред крстионице. Са зебњом. Колена ми задрхташе. И тихо и нечујно одговорих: ‘Да. Ја сам. Дошао сам да ти се поклоним, оче Саво. Да ти се поклоним заједно са браћом по вери Да. Задрхта.... Да. Да. Да саставиш она три прста браћи нашој и она четири слова Твоја. Дошао сам да ти целивам стопе. Препознао сам их. Виђао сам их више пута на нашем Светопољу, у Старој Србији, престоници српства. Дошао сам и у ову Свету лавру, у Божји Цвет – у Хиландар, овде где нам векове слажеш и поклањаш као Корен између корица. Дошао сам (задрхта све више и јаче), дошао сам да те обавестим о српској неслози. О разједињеним путевим српским. И да те, уз химну (које се присетих) брата Твога Стефана, да је пред Тобом поновим, да ти руку целивам. [...] Твоја ми рука обасјава чело и рамена док ме благосиљаш. [...] Чујем глас његов: ‘Не плашите се’. ‘Ја ћу браћу своју по вери поново у векове. У корице. У корен. Да измирим. Да узрастају. Да их уздигнем. И она три прста и она четири слова да саставим, да блистају’“ (Деспотовић 2000: 57).

Деспотовићев путопис анализиран у равни православне духовности, као и целокупна црквена књижевност, има за циљ да успоменом на првог светитеља и на духовно рођење, што представља Немањин долазак у Хиландар као обожење људског живота, подигне ниво верске и националне просвећености у запуштеном народу.

Тачније: тежишни циљ био је онај који је о критичару неспорног ауторитета, Богдану Поповићу, изнео П. Палавестра – „подизање духовне културе“ (Палавестра 2012: 11) народа. Примерено својим скромним стваралачким и научним моћима, он је то учинио искрено и до краја. Његов путопис се може сврстати у „мученичка акта“, односно оне списе и белешке које су у првим столећима после Христа стварале култ светих људи, славила знамените борце и мученике за хришћанство и били прасведочанства о томе.

Деспотовић је схватио да етика и поетика путописа као друге форме поезије и триптиха о Светопољу настају као (а) „записивање речи Божје и историје о Христу“ и (б) „имају смисла само ако се реализују у стварном животу, од стварних људи“ (Богдановић 2008: 5). У путопису он спаја књижевност и молитву, и то је видљиво од прве до последње од непуних стотинак страница. Унутрашња интенција путописца песника креће ка идеји о вечно хуманој истини и придружује читавој библиотеци књига посвећених Сави и Симеону. У сфери православне духовности, путопишчева успомена на њих, али и остале личности, очигледно се везује за „време када је Србија била слободна и велика“ (Богдановић 2008: 94).

Оно што Деспотовић не схвата јесте чињеница да Свети Сава није био „борац за неке посебне народне идеале“, већ да је његов идеал био „у јеванђељу, у идеалима древног источног монаштва, у преображењу људског бића умирањем за овај свет“. Дакле, реч је строго о идеологији јеванђеља „и то у монашкој интерпретацији“ (Богдановић 2008: 94). Песников и путопишчев захтев да Сава поново састави три прста као знак светога Тројства и четири српска слова као знак слоге и саборног духа, као једна из низа практичних идеја и потреба, недвосмислено много пута исказаних у путопису и поезији, јесте злоупотреба светитеља, повод за „разбуктавање земаљских страсти“ и доказ како се не само овај светац користи „у земаљске циљеве“. Јер, „ако је светитељ свет онда он не може бити само национални светитељ, већ увек, и само, универзалан, небески представник целог људског рода“ и зато је „Свети Сава личност далека од националног прегањања.“ (Богдановић 2008: 94). Присетимо се богоугодног сведочења патријарха Павла, који је доласком за епископа рашко-призренског (1957) „видео и другу страну искушења српскога народа“. Записао је да је у манастир Дечани „долазило много Шиштара, понекад чак у већем броју него Срба“ и да је једном приликом у порти чуо разговор између Шиштара који је дошао са болесним дететом и младића, досељеника из Црне Горе, који комшију запита: „Шта ти овде тражиш од нашег свеца? – Ја нисам дошао ни нашем ни нашем свецу – одговори Шиштар – већ свецу Божјем. А кад је Божји, онда је он и ваш и наш. Јер да светац мисли оно што мислимо ја и ти, не би му долазили ни ја, али ни ти.“ Црногорац ућута, а Шиштар ми приђе да тражи благослов за дете“ (Павле, патријарх српски: 1996: 361).

Исти је случај и Немањин који је „означио историјски почетак Србије као *јединствене културне бића*“ (курзив А. М.) које ће надживети средњи век и дуга времена османлијске владавине“. Он се одриче световне моћи и одлучује да „од влада-ра постане смерни раб Божји, пред свима крив и понизан“ и да живи „за моћ Духа, не за величину државе, не славу нације, не снагу српског оружја, него величину, и снагу, и славу одрицања и смерности“ (Богдановић 2008: 42).

Свему упркос, Деспотовићева прагматична мисао пулсира целом структуром путописа и израз је једне неразумне друштвене и политичке праксе код Срба. Са Свете Горе он носи земљу и камење, питајући се колико би „ове свете земље и каменчића (било потребно) када знамо колико има завађених Вукана и Стефана данас у овој светој Србији?“ (2000: 86).

Путопис се окончава новим сусретом путописца песника са поезијом коју је створио. Свест о лобањи дефинисала се и у Хиландару, где, уз молитву „о Сведишњи, благодарим ти што си ми омогућио да се сусретнем са знанцима мојих лобања после толиких векова“, исписује стихове као доказ континуитета идеја и стваралачки позив како би „отворио духовни пут“ (2000: 90) да се православље и светосавље не заборави:

Оне су моја исјоведана
Завјии и аманејии оца Јована
Оне су моја ђричешћа
Јуђирења и вечерња
Оне су моја неизмерна чежња
Духовносјии
Сјојое моје
И кандила недојорела
Оне су црква на мом челу која обасјава
Амин (2000: 90).

Оно што је дописао о лобањама у Хиландару повезаће са збирком *Сведјојоље* као својим централним симболом и идејом, која повезује све елементе православне духовности у архитектури свих збирки, и спојиће, мењајући неке речи, више целина збирке у једну. Тако *Сведјојоље* заправо добија нову програмску песму инспирисану доживљајима у Хиландару:

Јесам ли ја ђјај
Кад ђриђиснем ухо на кору Сведјојоља
И кад чујем – све чујем

Зар је ђолико важно ђиђо изјоњен из деђињсјива
Корачам
Не молим за своје деђињсјиво
За моје корачаје
Чујетје ли ме ви некрсни – неумни
Ако сје наумили
Да се одричем себе

Корачам!
Изјоњен
Ломан
Трошан
Сведјојоље – Друја Сведја Гора
Мој је сајуђник искони
И изјоњених векова – корена (2000: 91).

Све ће Деспотовић потписати у духу црквене књижевности и по обрасцу српских монаха, првих књижевника и преписивача старих рукописа, овако: „Месеца Јулија – Лета господњег 1999, исписа – исписа грешни Александар, син Јованов, син покорни Цара нашега и Господа Исуса Христа – АМИН“ (Деспотовић 2000: 92). То је нови доказ потпуног духовног преображења песника и путописца, онога који ће своју световну биографију исписану на корицама свих претходних књига прилагодити духу скромности и језички моделу првих српских писатеља. Тако у *Вековима* пише: „Александар Деспотовић Јованов рођен је у дне понедељак, другог дне Васкрса, 17. априла Лета Господњег 1933. у Косовској (Д) Митровици“.

СМИСАО МАЛОГ ПРАВОСЛАВНОГ ПОЈМОВНИКА

Бит православне духовности и сва хришћанска смерност најбоље се разумеју ако се анализира *Мали правослазни појмовник* као књига из његове завршне стваралачке фазе. У њој је пожељео да уместо песника буде и мисионар, мисионар какве словенска култура познаје од Тирила и Методија преко Светог Саве до Доситеја и других људи значајних за обликовање националне свести и модела српске културе.

У Хиландару је А. Деспотовић био слободан и осетио да га је Божја љубав призивала себи, јер се први пут као љубитељ истине, светиње и чудеса, најдубље нашао у молитви и смирењу под Христовим именом. У путопису, као и у поезији, на широком платну пројектују се, осим религијских мисли, обликована осећања православног хришћанског морала, погледи на историју и смисао постојања и процењују трагичне и вечите вредности у људима, народима и историјским догађајима.

Деспотовић *Појмовник* пише „у славу Свете једносушне и нераздељиве Тројице: Оца и Сина и Светога Духа“ (2001: 7) и њихове моћи и милости, и то је прва раван у којој се огледа приврженост православној духовности. Али пише га и из осећања „насушне потребе нашег времена“, указујући на пола века „обезбожења нашег народа“ и чињеницу да је народ заборавио догматске и етичке принципе и начин практиковања живе вере у личном и породичном животу“ (2001: 7). *Појмовник* добија практичну димензију, какву ћемо учитавати и у тумачењу поезије и путописа. Његовом стварању приступа са свешћу коју има о молитви. У кратком уводу, позивајући се на књигу владике Артемија *Практична веронаука*, одређује однос према молитви као најтежем подвигу хришћанина и духовном занимању које ангажује „целог човека, све његове духовне и физичке снаге“ (Исто: 8).

Појмовник окончава идејом о Савином састављању три прста, дакле, оном коју је већ исказао у триптиху о Светопољу и путопису, и спознајом друштвене и политичке праксе, на коју подсећа и Артемије, да је то било време „националног посрнућа и пада“. Наравно, овај песников пројекат при крају живота не може се вредновати као врхунско достигнуће, али је од изузетног значаја за разумевање творачке личности и однос према православној духовности пројектованој у уметности. Он га реализује, имајући на уму идеју владике Артемија који поводом своје књиге записује: „Ако овај наш труд допринесе спасењу макар и једне душе, сматраћемо да се он максимално исплатио. Јер је једна душа скупља од целог света“ (Артемије 2007: 6).

У Појмовнику као некој врсти лексикона, у улози мисионара Деспотовић упућује на појмове: црква, целомудреност, Царство божје, часна трпеза, чистота, чудо, имена библијских јунака, појмове и лексику из старословенског језика, дакле, оне елементе које смо нашли у поезији и путопису.

У збирци *Привремено мртјав*, која се може узети као међаш или вододелница од револуције ка православној духовности, песник А. Деспотовић задаје задатак читаоцима и критичарима: *Ви који некада будегите / ошкључавали лујана моја / љремисјајите речник времена // Јер лујана су моја // уморна од излазака и залазака*“ (Деспотовић 1973: 23). Ми смо верујемо први одговорили његовом задатку у целини и нашли:

– Да је молитва била и остала онај предео који је у *Привремено мртјав* некада именовао слутњом као „самоћу неопевану“ или „молитве ћутања“ и „тугу празника“.

– Знак лобању је сам уоквирио у истој збирци и *означио* га као „раскрсницу мојих рамена“. Пред лобањама хиландарских монаха осетио је да је она много више него што је умео да каже пролазећи кроз *уско време* и идући *шесним љушевима* идеолошког и атеистичког друштва.¹⁶

– Лобања му је тада оставила *љеро, косици, љејеро, сећања и завети* („Знам лобањо“), а у Хиландару је спознао дубљи смисао своје поезије и чињеницу да она заправо означава *љравославну духовносћ као врховну вредносћ и једини свей*.

– Саграђене манастире у себи тако је осетио и опевао у збирци *Привремено мртјав*, певајући када је осетио камилавку на глави и саопштио: *Саграђен манасијир и немир у мени / жећ / жећ...* (Деспотовић 1973: 50).

– То сазнање *обзнанио* је именујући у структури својих стихова и збирки готово све српске манастире, најпре Грачаницу, Дечане и Пећку Патријаршију, њихова звона, монахе и монахиње, фреске Симониде или лозе Немањиха. У Хиландару осећање се *обзнанило* као небески престо духа.

– Поводом значења и смисла симбола лобања збирке *Привремено мртјав*, у путопису *Векови израсли из корена*, у завршним страницама песник казује: „Нећу вам рећи колико сам дуго боравио са тим лобањама немањихких монаха, са том духовношћу. Знам да сам са њима од свог рођења“ (Деспотовић 2000: 90).

Умесјо закључка. – У путопису Деспотовић је одредио и вредновао полазну тачку свога пута ка православној духовности. Средишну тачку на том *шесном љушу* и у *уском времену* (његови термини индикатори) чини триптих о Косову Светопољу, а последњу *Харишон*, *Векови* и *Појмовник*. И заиста, Пустопоље је најпре именовано као слутња у три циклуса индикативних наслова: „Глас лобања“, „По аманету оца Јована“ и „Глас Костију“ у збирци *Привремено мртјав* (1973). Потом је пожеleo да га брани и одбрани као завет у триптиху о Светопољу (1989–1994). Све је посведочио као апокалипсу једног запуштеног народа у *Харишону* (2003). А *Малим љравославним љојмовником* (2001) желео је, угледајући се на владика Артемија, да и практично делује или како је записао своје уметничко и животно завештање:

Да се не заборави љравославље и Свейојоле.

16 „Крчма са два пса је стварност Косова и Метохије која је гушила песника, али не и угушила“ налаз је критике која региструје песников пут од Пустопоља до Светопоља (в. Распоповић 2006: 66).

ИЗВОРИ

- Деспотовић 1973: Александар Деспотовић. *Привремено мртјав*. Приштина – Јединство.
 Деспотовић 1998: Александар Деспотовић. *Аманети оца Јована*. Нови свет: Приштина.
 Деспотовић 2000: Александар Деспотовић. *Векови израсли из корена*. Косовска Митровица: Градска библиотека.
 Деспотовић 2001: Александар Деспотовић. *Мали љавославни ђојмовник*. Косовска Митровица: Градска библиотека.
 Деспотовић 2005: Александар Деспотовић. *Л'аурора*. Косовска Митровица: Књижевно друштво Косова и Метохије – Народна библиотека „Вук Караџић“ – ДК „Свети Сава“ – ХВОСНО.
 Деспотовић 2012: Александар Деспотовић. *Свјетлољубе* (Изабрane песме). Косовска Митровица: Ластве.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 1981: Иво Андрић. *Знакови ђоред ђуђа*. Београд - Загреб – Сарајево – Љубљана – Скопље – Титоград: Просвета – Младост – Свјетлост – Државна zaloжба Словеније – Мисла – Победа.
 Артемије 2007: Епископ Артемије. *Практична веронаука*. Бањска: Манастир Бањска.
 Богдановић 2008: Димитрије Богдановић. *Ликови свјетлости*. Бања Лука: Романов.
 Јефтимјевић Михајловић 2012: Марија Јефтимјевић Михајловић. „Историјско осећање и колективно памћење (Поетика Светопоља Александра Деспотовића)“. У: А. Деспотовић. *Свјетлољубе* (Изабрane песме). Косовска Митровица: Ластве, стр. 115–123.
 Карелин 2024: Архимандрит Рафаил (Карелин). *У чему је истинити животи (Књига о молићви)*. Будва – Манастир Успења Пресвете Богородице – Подмаине.
 Палавистра 2012: Предраг Палавистра. „Богдан Поповић у српској књижевности“. *Антологија Богдан Поповић*. Антологијска едиција. Десет векова српске књижевности. Књига 108. Приредио Предраг Палавистра. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, стр. 11–18.
 Патријарх Павле 1996: Патријарх српски Павле. „Без осуда, отворено, очински“. У: *Србија и коменђари за 1993/1995*. (Ур. Живорад Стојковић). Београд: Издања задужбине Милоша Црњанског, стр. 357–374.
 Распоповић 2006: Миладин Распоповић. „Суштина несаница (Александар Деспотовић: 'Светопоље')“. У: А. Деспотовић. *Привремено мртјав*. Исток: Хвосно – ДК „Свети Сава“, стр. 65–69.
 Стаменковић 2000: Милена Вукоје Стаменковић. „Хиландар – Векови израсли из корена“. У: А. Деспотовић. *Векови израсли из корена*. Косовска Митровица: Градска библиотека, стр. 95.
 Танасковић 2000: Божидарка Вујиновић Танасковић. „Дар светосављу и православљу“. У: А. Деспотовић. *Векови израсли из корена*. Косовска Митровица: Градска библиотека, стр. 96.
Rečnik književnih termina 2007: Tanja Popvić. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art.

Ana M. MUMOVIĆ

ORTHODOX SPIRITUALITY AS THE ETHICAL FOUNDATION OF ALEXANDAR DESPOTOVIĆ'S TRAVEL WRITINGS

(Travel book *Centuries Grown from Roots* and Symbol of Svetopole – saintfield)

SUMMARY

Through an exhaustive analysis of the place of Orthodox spirituality as the supreme value in the poetry of Aleksandar Despotović (1933–2009), we have reaffirmed two aspects: i) to critically and fundamentally illuminate an aesthetic subject, it is necessary to read everything the writer has written and ii) once this is done, one realizes how primary the chosen theme is for understanding and evaluating the poet's work.

Both truths were revealed through the travel book *Centuries Grown from Roots* (2000) (as an expression of the poet's creative spirit) and *A Small Orthodox Glossary* (2001) (as an expression of analytical or practical action), two new forms of creative spirit that shed lateral light and follow the traces and essence of this poet of faith.

In the Nemanjić's Lavra (Monastery), Despotović, wholly devoted to prayers, once again recognizes the deepest meaning of his poetry, which he will, by fundamentally composing the Hilandar records and relying on artists and scholars, reaffirm and confirm.

Despotović defines and evaluates the starting point of his path to Orthodox spirituality in his travel writing. Within a short time frame (his temporal indicators), a triptych about Kosovo Svetopolje forms the central point on this narrow path, while the final one is represented by *Hariton*, *Centuries Grown from Roots*, and *A Small Orthodox Glossary*.

Keywords: Aleksandar Despotović, travel writing, Hilandar, poetry, Orthodox spirituality, prayer, Svetopolje.